

תיבה ב'-2: כלכלת חצי-אי?

התהדקות קשרי המסחר והתיירות בין ישראל לבין משקי המזרח התיכון

- קשרי הסחר בסחורות של ישראל עם מדינות המזרח התיכון, שהיו מצומצמים, התרחבו במהירות בשנתיים האחרונות: היבוא מטורקיה נסק, וכן גדל היבוא מאיחוד האמירויות ודרכו בעקבות "הסכמי אברהם". היצוא הישראלי לשתי מדינות אלו גדל, וכן גדל יצוא הגז למצרים ולירדן. סך היבוא ממדינות האזור גדול מהיצוא אליהן.
- התיירות הישראלית למדינות האזור – ובעיקר לטורקיה, למצרים וליעדים החדשים איחוד האמירויות ומרוקו – התרחבה ליותר מ-1.8 מיליון מבקרים בשנת 2022, וגדלה גם ביחס ל-2019. מספר הטסים למדינות האזור (כולל בחזרה לישראל) הגיע ב-2022 לכ-3.9 מיליון – כחמישית מהנוסעים בטיסות בין-לאומיות דרך נמל התעופה בן גוריון.

במשך עשורים התפתח המשק הישראלי כמעין "כלכלת אי", המנותקת ממדינות המזרח התיכון, להוציא את טורקיה. גם הסכמי השלום עם ירדן ומצרים לא הניבו קשרים כלכליים בעלי חשיבות מקרו-כלכלית. "הסכמי אברהם" (ספטמבר 2020), שהביאו לנרמול היחסים של ישראל עם איחוד האמירויות, בחריין ומרוקו, והסכמים עוקבים כהסכם הסחר החופשי בין ישראל לאיחוד האמירויות (מאי 2021) יצרו ציפיות לפיתוח קשרים כלכליים משמעותיים בין ישראל למדינות האזור. ציפיות אלו עולות בקנה אחד עם נכונות ציבורית במדינות המפרץ הערבי לקיום קשרים עם ישראלים, השונה מן ההסתייגות מנורמליזציה עם ישראל במצרים וירדן.¹

תיבה זו מציגה את התרחבות קשרי הסחר בסחורות וקשרי התיירות² בין ישראל למדינות האזור בשנתיים שחלפו מ"הסכמי אברהם": בעוד שקשרי המסחר עם איחוד האמירויות התרחבו במהירות בשנתיים האחרונות, עיקר הגידול של הסחר היה עם טורקיה. במקביל התרחב הסחר, המוגבל בהיקפו, עם מצרים וירדן, ובעיקר גדל יצוא הגז הישראלי אליהן. נוסף על כך הביאה הסרת מגבלות הקורונה על יציאת ישראלים מהארץ ב-2021 לגידול מהיר של מספר התיירים הישראליים בטורקיה, איחוד האמירויות, מצרים ומרוקו, וכן של מספר הטסים מישראל למדינות האזור ודרכן ליעדי המשך. ככלל, יבוא הסחורות מהמזרח התיכון לישראל גדול מהיצוא הישראלי אליו, והיקף הביקורים של ישראלים במדינות האזור עולה במידה ניכרת על היקף התיירות המזרח תיכונית בישראל.

הסחר בסחורות

בעשור שקדם ל"הסכמי אברהם" עיקר הסחר בסחורות בין ישראל לבין משקי האזור היה עם טורקיה. היקף הסחר עם ירדן ומצרים, אשר חתמו על הסכמי שלום עם ישראל לפני מספר עשורים, היה מצומצם, למרות הסכמים לעידוד הסחר כהסכמי ה-Qualified Industrial Zone³. הסחר עם איחוד האמירויות הסתכם, לכל היותר, בעשרות מיליוני דולרים בשנה. בשנתיים האחרונות התרחב במהירות הסחר עם מדינות האזור – ובפרט עם טורקיה ועם איחוד האמירויות. יבוא הסחורות מהאזור לישראל ב-2022 הגיע לשיא של 8.3 מיליארד דולרים (כ-7.7% מסך יבוא הסחורות), והיצוא

¹ סקרי דעת קהל הראו כי כ-40% מאזרחי סעודיה, האמירויות וקטר תומכים בקשרים עם ישראלים, ואילו כ-10% בלבד מאזרחי ירדן ומצרים תומכים בקשרים כאלה, למרות הסכמי השלום, שנחתמו לפני עשרות שנים. מכון וושינגטון למדיניות במזרח התיכון (19 ינואר 2023).

² סקירה זו אינה מכסה את הסחר בשירותים עסקיים, ענף היצוא העיקרי של ישראל, ואת קשרי ההשקעות עם משקי המזרח התיכון, משום שהמידע בנושאים אלו חלקי.

³ הסכמים בין ארה"ב, ישראל ומצרים או ירדן הפוטרים תוצרת ישראלית, מצרית וירדנית ממס בארה"ב במטרה לעודד שיתוף פעולה בין המשקים. ההסכם עם מצרים עדיין מקדם את הסחר הישראלי-מצרי, אך ההסכם עם ירדן איבד מחשיבותו עם חתימת הסכם סחר חופשי בילטרלי בין ארה"ב לבין ירדן.

למשקי האזור הגיע לכ-3.2 מיליארד דולרים (כ-4.4% מסך יצוא הסחורות, לוח 1). בנוסף, יצוא הגז למצרים וירדן התרחב השנה להיקף של 9.2 BCM.⁴

לוח 1: סחר הסחורות של ישראל עם כלכלות המזרח התיכון, מיליוני דולר במחירים שוטפים 2011-2022

לפי ארץ ייצור	א. יבוא לישראל לפי ארץ קניה						
	2022	2021	2020	2019	2016-18	2011-15	
טורקיה	5,641	4,764	3,498	3,208	2,794	2,348	
מזה: תשומות לייצור ¹		2,816	1,990	1,896	1,409	1,148	
איחוד האמירויות	632	837	116	-	31	15	
מזה: ללא יהלומים		440	76	-	31	15	
ירדן	105	392	210	293	314	287	
מצרים	209	127	80	76	65	80	
מרוקו	117	11	10	10	14	8	
בחריין	3	3	-	-	-	0	
סה"כ	8,269	6,134	3,914	3,587	3,218	2,738	
שיעור מסך יבוא הסחורות	7.7%	6.7%	5.6%	4.7%	4.6%	3.9%	
	ב. יצוא מישראל						
	2022	2021	2020	2019	2016-18	2011-15	
טורקיה	2,272	1,919	1,431	1,758	1,546	2,050	
איחוד האמירויות	670	354	74	11	17	25	
מזה: ללא יהלומים	381	116.2	18.4	11.1	17	25	
ירדן ²	67	64	39	99	60	134	
מצרים ²	127	31	12	4	22	27	
מרוקו	38	121	91	111	92	164	
בחריין	2	4	-	-	0	0	
סה"כ	3,176	2,493	1,647	1,983	1,737	2,400	
שיעור מסך יצוא הסחורות	4.4%	4.1%	3.3%	3.4%	2.8%	3.7%	

מקור: הלמ"ס של ישראל ו-Comtrade

הערות: 1. נתוני יבוא תשומות לייצור מטורקיה לפי ארץ מקור.
2. ללא יצוא גז לירדן ולמצרים שהיקפם גדל בשנים 2020-22.

יבוא הסחורות

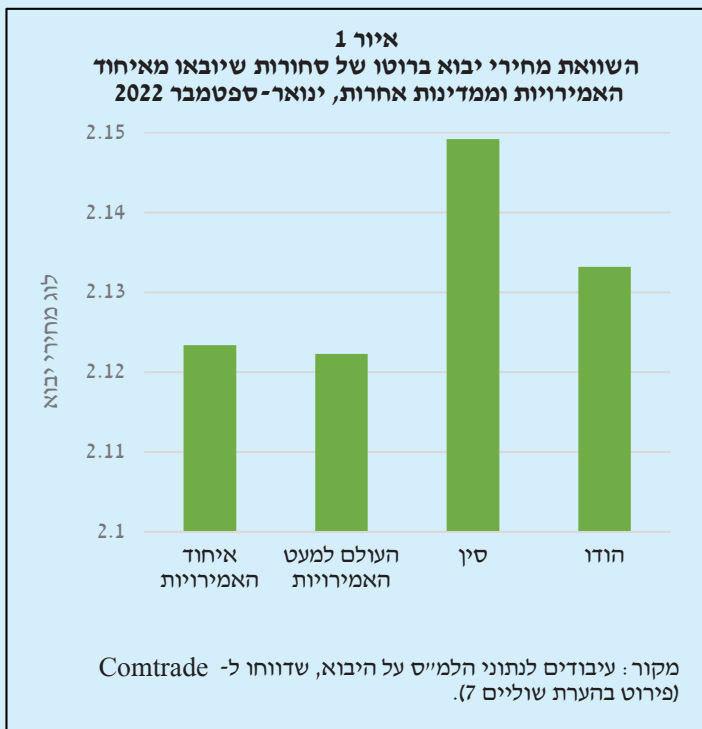
עיקר גידולו של היבוא ממדינות האזור בשנים 2021–2022 היה ביבוא מטורקיה ומאיחוד האמירויות. מלבד זאת מייבאת ישראל מירדן בהיקף של מאות מיליוני דולרים, לרוב סחורות שיוצרו במדינות אחרות. גם היבוא של סחורות מצרים וממרוקו גדל. חלק ניכר מהיבוא שמקורו במצרים ורוב היבוא של סחורות שיוצרו במרוקו יובא לישראל דרך משקים אחרים (לוח 1, השוו את היבוא על פי ארץ הייצור וארץ הקנייה ב-2021).

ביחס ל-2019 ערך היבוא מטורקיה (כארץ קנייה) גדל בכ-60%, לכ-5.7 מיליארד דולרים. נוסף על כך ייבאה ישראל בשנים 2019–2021 תוצרת טורקית (כארץ ייצור) דרך שתפי סחר אחרים בהיקף של למעלה מ-800 מיליון דולרים בשנה. עיקר הגידול של היבוא מטורקיה היה ביבוא תשומות לייצור, שחלקן בסך יבוא התשומות לישראל גדל מ-4% בעשור הקודם לכ-9% ב-2020–2021. ככלל גדל יבוא התשומות לייצור מטורקיה ב-2020–2022, במקביל לגידול הנומינלי והריאלי של סך יבוא התשומות לייצור לישראל, בשל התגברות הלחץ בשרשראות האספקה העולמיות בשנתיים האחרונות. הסחורות המיובאות מטורקיה לישראל עיקרן מתכות, מכוונות, פלסטיק, מוצרי מלט, טקסטיל ורכבים.

⁴ מיליארדי מטרים מעוקבים, יחידת מדידה מקובלת לסחר בנוז טבעי.

היבוא הרשמי מאיחוד האמירויות התפתח במהירות בעקבות חתימת "הסכמי אברהם" (ספטמבר 2020) והגיע ב-2022 לכ-1.9 מיליארד דולרים. היקף היבוא מאיחוד האמירויות צפוי להמשיך להתרחב בשנים הקרובות, עם ביסוס קשרים עסקיים ויישום הסכם הסחר החופשי בין המדינות. עם זאת, גם אם היבוא הישראלי מהאיחוד יוכפל הוא עדיין יהווה אחוזים בודדים מהיבוא הישראלי ושיעור קטן עוד יותר מהיצוא האמירתי.

איחוד האמירויות – הנמצא על נתיבי הים והאוויר בין אירופה, אפריקה ודרום-מזרח אסיה – הוא מרכז מסחרי אזורי חשוב. האיחוד מספק תשתית לוגיסטית ופיננסית מודרנית לסחר בין-לאומי בהיקף נרחב, וכשני שלישים מהיצוא האמירתי (ללא דלקים) הם יצוא-מחדש של סחורות שיובאו ממשקים אחרים.⁵ תופעה זו בולטת במיוחד ביצוא האמירתי לישראל: על פי נתונים אמירתיים כ-82% מהיצוא האמירתי לישראל בחודשים ינואר-ספטמבר 2022 היה יצוא-מחדש של סחורות שיובאו ממדינות אחרות.⁶ יבוא מוצרים מאיחוד האמירויות במקום ממדינות הייצור מלמד שדפוס מסחר זה מיעל את תהליך היבוא ו/או מוזיל את עלותו, לרבות עלויות הביטוח וההובלה.

השוואת מחירי היבוא מהאמירויות למחירים של סחורות מקבילות ממקורות יבוא אחרים מאפשרת לבחון את היתרונות של סחר דרך מרכז הסחר שבאמירויות. מחירי היבוא ברוטו (כולל הובלה וביטוח) של סחורות (ללא יהלומים) שיובאו מאיחוד האמירויות ב-2022 היו נמוכים בכ-1% ו-2.6%, ממחירי היבוא של אותן סחורות מהודו ומסין, בהתאמה. עם זאת, מחירי היבוא של אותן הסחורות משאר העולם היו נמוכים במקצת ממחירי היבוא מהאמירויות (איור 1). סביר אפוא שהיבוא דרך איחוד האמירויות אולי יוזיל במקצת את היבוא ממדינות דרום-מזרח אסיה, אך ספק אם יביא להוזלה רבתי של היבוא לישראל.⁷ עם זאת, יבוא משותפות סחר קרובות עשוי ליעל את היבוא על ידי קיצור זמני האספקה, המאפשר ליבואנים וליצרנים הישראלים לשמור מלאים קטנים יותר בישראל, בפרט כשהעלות של החזקת המלאי גדלה עם עליית הריבית.

⁵ בינואר-ספטמבר 2022 כ-39% מהיבוא האמירתי היו ממזרח אסיה, כ-18% ממנו היו מאירופה, וכמעט מחצית מהיצוא-מחדש הייתה למדינות המזרח התיכון. המקור: המרכז הפדרלי של האמירויות לתחרותיות ולסטטיסטיקה.

⁶ נתוני מרכז התחרותיות והסטטיסטיקה הפדרלי של האמירויות. לעומת זאת, על פי נתונים מהלמ"ס, היבוא מהאמירויות של תוצרת מדינות אחרות היה רק כרבע מהיבוא מהאמירויות. סיווג שגוי של סחורות כתוצרת של איחוד האמירויות עשוי להעניק בעתיד הקלות ביבואן במסגרת הסכם הסחר החופשי בין ישראל ואיחוד האמירויות. הסחורות שיוצאו-מחדש מהאמירויות לישראל הן תוצרת מגוון רחב של מדינות, לרבות רוסיה, סין, אוקראינה ואף מרוקו וברזיל (הלמ"ס).

⁷ אנו בוחנים את ההשפעה של התרחבות היבוא מאיחוד האמירויות על מחירי היבוא (כולל עלויות ההובלה והביטוח) באמצעות השוואת המחיר רים הסגוליים (לפי המשקל נטו בטונות) של הסחורות שיובאו מאיחוד האמירויות (ברזולוציה של 6 ספרות בקוד HS) למחירים המקבילים של אותן סחורות המיובאות מהודו, מסין ומשאר העולם לכל שנה בנפרד. ההשוואה של מחירי היבוא נערכה על פי נתונים שהלמ"ס הישראלית דיווחה ל-Comtrade. נתוני 2022 הם רק לחודשים ינואר-ספטמבר. המשקל של כל סחורה בממוצע המשוקלל של מחירי היבוא נקבע על פי שיעור ערך היבוא של אותה סחורה לישראל בסך יבוא הסחורות לישראל ב-2019 (ערב הקורונה).

יצוא הסחורות

טורקיה היא יעד היצוא החשוב ביותר של ישראל באזור. היצוא לטורקיה התאושש בהדרגה בשנים האחרונות, לאחר ירידה של כרבע בעקבות המתיחות בין המדינות אחרי מבצע "צוק איתן" (2014). היצוא הישראלי לאיחוד האמירויות התרחב בעקבות "הסכמי אברהם" בקצב איטי, ביחס להתרחבות היבוא, ולמעלה משליש ממנו הוא יצוא יהלומים, שהערך המוסף המקומי שלהם נמוך יחסית. היצוא הישראלי המדווח (ללא יצוא גז ומים, ראו בהמשך) לשאר מדינות המזרח התיכון, ובפרט למצרים ולירדן, הסתכם בשנת 2022 במאות בודדות של מיליוני דולרים בלבד, בהתאם לסנטימנט הציבורי השלילי במדינות אלו כלפי שיתוף פעולה כלכלי עם ישראל (ראו הערת שוליים 1).

יצוא הגז והמים למצרים ולירדן

נוסף על היצוא שדווח לעיל, היצוא הישראלי של גז ומים למצרים ולירדן, שהן כיום יעדי היצוא של ישראל לסחורות אלו, התרחב, וצפוי להוסיף ולגדול בשנים הקרובות. יצוא הגז הישראלי לירדן התרחב בהדרגה מ-BCM 2.1 ב-2020 ל-BCM 2.9 ב-2022, ויצוא הגז למצרים גדל מכ-BCM 2.2 ב-2020 לכ-BCM 6.3 ב-2022. יצוא הגז לשתי המדינות יחד היווה ב-2022 כ-45% אחוזים מסך הפקת הגז מהמים הכלכליים של ישראל. היקף יצוא הגז למדינות אלו צפוי להמשיך ולגדול, עקב הרחבה ושיפור של תשתיות הולכת הגז, מכ-BCM 12.5 בשנה לכ-BCM 22 בשנה ב-2026.⁸ חלק מהגז שמצרים מייבאת מישראל מונזל בה ומיוצא לאירופה. ביוני 2022 נחתם בין מצרים, האיחוד האירופי וישראל מזכר הבנות, הסולל את הדרך להרחבת יצוא גז הישראלי לאירופה באמצעות מתקני ההנזלה המצריים.

נוסף על גז ישראל מוכרת לירדן בשני העשורים האחרונים גם מים. במסגרת הסכם השלום (1994) התחייבה ישראל למכור לירדן 50 מיליון מ"ק מים במחיר מסובסד. באוקטובר 2021 חתמו ירדן וישראל על הסכם למכירת 50 מיליון מ"ק נוספים למשך שלוש שנים. כן חתמו ישראל, ירדן ואיחוד האמירויות ב-2021 וב-2022 על מזכרי הבנות לגבי פרויקט "פרוספריטי", שעיקריו הם קידום אפשרות של מכירת מים מישראל לירדן בהיקף של עד 200 מלמ"ק בשנה וקידום יבוא חשמל לישראל ממקורות מתחדשים בירדן בהיקף של 600 מגה וואט בשנה.⁹ יבוא המים מישראל הוא מקור שחשיבותו הולכת וגדלה לירדן, הצורכת כמיליארד קוב מים בשנה, וכמות המים הזמינים לתושב בה הולכת ויורדת עם גידול אוכלוסייתה.¹⁰

הסחר בשירותים

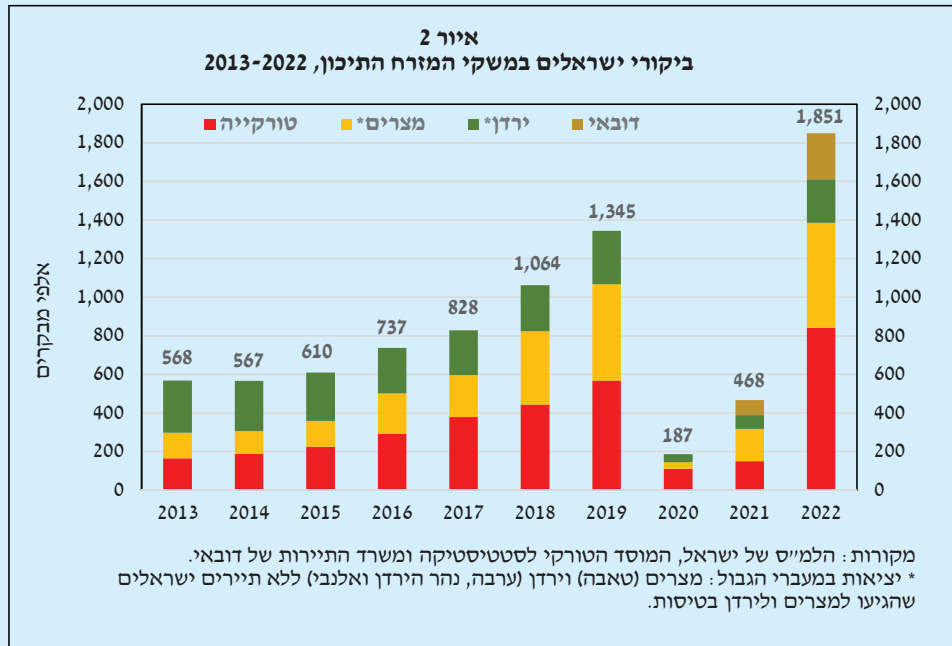
בעוד שרוב היצוא הישראלי לעולם הוא יצוא שירותים, בעיקר שירותים עסקיים, אין, עד כה, אינדיקציות לסחר נרחב בשירותים בין ישראל למדינות האזור, להוציא ביקורי תיירים ישראלים. עם זאת, התפתחות הסחר בסחורות עם איחוד האמירויות ודרכו צפויה להרחיב את הסחר בשירותי תחבורה ושירותים פיננסיים הקשורים לסחר בין-לאומי. ההיקף הנמוך של הסחר בשירותים, להוציא שירותי תיירות, מאפיין את הסחר של רוב משקי האזור. התיירות הישראלית במשקי האזור התרחבה בשנת 2022, והגיעה לשיא של למעלה מ-1.8 מיליון ביקורים של ישראלים. גידולו של מספר הישראלים המבקרים במשקי האזור ממשיך את העלייה בביקורים בשנים 2017–2019, והתחדש ב-2022, לאחר הסרת מגבלות הקורונה מעל התיירות היוצאת מישראל. על עליית התיירות הישראלית ליעדים

⁸ על פי נתונים שהתקבלו ממשרד האנרגיה תשתיות הולכת הגז צפויות להתרחב עם פתיחת צינור דרך מעבר ניצנה, שמועד פתיחתו המשוער ב-2026, בקיבולת של BCM 3.5-6 בשנה, עם הרחבת הקיבולת בצינור EMG למצרים, המתוכננת ל-2024 מ-BCM 4.5 לכ-NCM, והרחבת הקיבולת בצינור הגז לצפון ירדן מ-BCM 7 לכ-BCM 10.

⁹ Declaration of Intent between The Hashemite Kingdom of Jordan, The State of Israel and The United Arab Emirates (22.11.2022).

¹⁰ סקירת מגזר המים באתר מנהל סחר החוץ האמריקאי (עודכן ב-14.12.2022).

הוותיקים, טורקיה ומצרים, נוספה עליית התיירות לאיחוד האמירויות ולמרוקו.¹¹ עם זאת, מספר תושבי ישראל שנכנסו לירדן דרך מעברי הגבול היבשתיים טרם שב לרמתו ב-2019, ערב המגיפה, והיקף הביקורים של אזרחי מדינות האזור בישראל נשאר מזערי.¹²

"הסכמי אברהם" בישרו גם את פתיחת קשרי התעופה בין ישראל לאיחוד האמירויות ובחריין, שמספר הנוסעים אליהן ומהן הגיע לכמיליון נוסעים, ואת חידוש הטיסות מישראל למרוקו ולשארם א-שיח' במצרים. דומה כי הגידול המהיר של מספר הנוסעים לאיחוד האמירויות ומשם למזרח אסיה בא על חשבון מספר הנוסעים לירדן ודרכה מזרחה, אשר ירד בחדות בין 2019 לבין 2022. סך הנוסעים בטיסות למשקי האזור הגיע ב-2022 לכ-3.9 מיליון נוסעים¹³ (כ-20% מהנוסעים בטיסות בין לאומיות מבין גוריון), לעומת כ-2.5 מיליון נוסעים (11% מהנוסעים בטיסות אלו מבין גוריון) ב-2019. בתחילת 2023 חזרו חברות התעופה הישראליות לטוס לטורקיה, והחלו לטוס מזרחה מעל סעודיה ועומאן, ובכך לקצר משמעותית את מסלולי הטיסות לאסיה. חיזוק קשרי התעופה של ישראל עם מדינות האזור והאישור לחברות ישראליות לטוס ישירות מזרחה צפויים לסייע בפיתוח קשרי התיירות והתובלה האוויריים לא רק עם משקי האזור אלא גם עם דרום-מזרח אסיה.

¹¹ אין בידינו נתונים רשמיים על מספר התיירים הישראלים שביקרו במרוקו, אך ניתן להעריך את מספרם ביותר מ-70 אלף; זאת על פי מספר הנוסעים בטיסות בין המדינות (לוח 2) ומספרם הקטן של התיירים המרוקאים בישראל.

¹² ב-2022 ביקרו בישראל כ-17 אלף תיירים מירדן וכ-8 אלפי תיירים ממצרים ומרוקו יחד. מספר המבקרים מאיחוד האמירויות הוא כ-1,400, ומבחינתן – כ-400 תיירים בלבד.

¹³ על פי השוואת נתוני התיירות הישראלית בטורקיה ובאמירויות לנתוני הטיסות למדינות אלו, כמחצית מהטיסים לאיחוד האמירויות היו ישראלים בטיסות המשך או נוסעים ללא אזרחות ישראלית, וכשליש מהטיסים לטורקיה,

לוח 2: תנועת נוסעים מנמל נמל התעופה בן גוריון
למשקי המזרח התיכון ובחזרה, אלפי נוסעים 2017-22

2022	2021	2020	2019	2018	
2519	643	514	2,325	2,113	טורקיה
979	269	72			איחוד האמירויות
152	15				מרוקו
169	4	11	44	36	מצרים
124	0.6				מזה: לשארם א-שיח'
77	6	31	180	159	ירדן
27	4				בחריין
3,923	940	629	2,549	2,307	סה"כ
20%	15%	14%	11%	10%	שיעור מסך הנוסעים

מקור: רשות שדות התעופה